

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД БРАТСЬКИХ ШКІЛ

Інтеграція вітчизняної освіти в міжнародний освітній простір базується на засадах пріоритету національних інтересів, толерантності в оцінюванні здобутків освітніх систем зарубіжних країн та їх адаптації до потреб національної системи освіти.

Національною доктриною розвитку освіти в Україні визначено, що освіта "...утверджує національну ідею, сприяє... розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями" [1, с. 691]. Це актуалізує потребу теоретичного обґрунтування та узагальнення практики вивчення історико-педагогічного досвіду.

Вивчення широкого кола педагогічної літератури свідчить, що підходи до визначення сутності педагогічного досвіду розробляли сучасні науковці: Ю.К. Бабанський, М.Ю. Красовицький, І.Ф. Кривонос, Л.Л. Момот, Є.І. Монозон та ін. Питання методології вивчення передового педагогічного досвіду, методичні аспекти обміну педагогічним досвідом певною мірою розкрито в працях учених П.І. Карташова, Т.В. Новикової, К.Ф. Присяжнюк, М.М. Скаткіна та ін.

В історико-культурному аспекті аналізували педагогічний досвід В.І. Бондар, С.Т. Золотухіна, В.К. Майборода, І.Ф. Прокопенко, М.Д. Ярмаченко та ін. Компаративні узагальнення зарубіжного педагогічного досвіду в Україні широкому загалу в численних публікаціях науково-популярних і періодичних видань пропонували автори: А.М. Алексюк, С.А. Ананьїн, Л.М. Пуховська, А.А. Сбруєва, О.В. Сухомлинська та ін.

У контексті дослідження цінною є дисертація Ю.М. Корнейко, де узагальнено внесок К.Д. Ушинського у вивчення зарубіжного педагогічного досвіду, розкрито способи аналізу досвіду зарубіжних педагогів та конкретизації К.Д. Ушинським шляхів конструктивного використання цього досвіду для вдосконалення роботи національного шкільництва. Однак цілісного дослідження, присвяченого проблемі вивчення педагогічного досвіду, ще не проводилось.

Мета статті – на підставі аналізу історико-педагогічних джерел узагальнити педагогічний досвід братських шкіл в Україні.

Вивчення історичних джерел свідчить, що братства – громадсько-релігійні організації православних однодумців, дієвий демократичний рух, спрямований проти національного гноблення й тиску на основи православ'я, – організовували братські школи, друкарні, видавали українські книги й стали активними захисниками православності та української народності, були ініціаторами поширення світового педагогічного досвіду й подальшого розвитку народних традицій виховання.

Проведене дослідження підтвердило, що розквіт братських шкіл в Україні припадає на кінець XVI і перше десятиліття XVII ст., коли українське православне громадянство через освіту пропагувало національну ку-

льтуру. Саме вказаний історичний час позначився активізацією суперечки про значення освіти та напрями реформування шкільництва між двома течіями: представники однієї відстоювали позиції відмови від використання чужоземного педагогічного досвіду (вивчення латинської мови, методичних порад, керівництв з управління школами), наполягаючи на тому, щоб залишити слов'янську мову, “наймилішу Богові”, та традиції старої школи й візантійської культури. Представники ж іншої течії прагнули зберегти православну віру та народні освітні традиції, але водночас визначали необхідність прилучення до західноєвропейської культури [4, с. 21].

Уся робота братських шкіл визначалась шкільними статутами, взірцем для яких був Статут найстарішої в Україні Львівської братської школи, заснованої в 1586 р. Це аргументує, що братські школи прямо перенесли досвід документування навчального процесу з практики єзуїтських шкіл, поширених у Європі. Порівняння різних варіантів шкільних статутів дає можливість для висновку, що вони відбивали методичні й педагогічні пошуки вітчизняних педагогів та прогресивні досягнення світового шкільництва.

Проведене дослідження засвідчує: професори братських шкіл України чудово знали зарубіжний досвід організації школи та були обізнані з питань науки, оскільки у своїй більшості вони вдосконалювали свою професійну освіту в колегіях, академіях та університетах Західної Європи. Практичне ознайомлення з діяльністю європейських навчальних закладів давало можливість для ретельного аналізу такого досвіду та творчого використання на вітчизняному ґрунті не лише теоретико-філософського доробку європейської педагогіки, висвітленого в численних філософсько-педагогічних працях, а й формування методичних прийомів, оволодіння способами педагогічної діяльності, перевірки на власному досвіді наукових тверджень. Прикладом цього є безпосередньо “Порядок шкільний”, що визначав роботу братських шкіл. Цей документ мав багато спільних рис з розпорядком католицьких кафедральних шкіл, єзуїтських колегіумів, добре відомих львівським братчикам. Тому, ймовірно, що укладачі “Порядку шкільного” могли запозичити такі подробиці, як читання Апостола та Євангелія в неділю й свята та тлумачення церковних требників, проведення диспутів, карання дітей по суботах тощо [2, с. 417].

Аналіз історичних документів підтвердив, що про системну організацію педагогічного процесу братських шкіл свідчили: глибоке національне виховання, яке визначало мету навчального закладу, створення умов для розвитку й освіти підростаючих поколінь (організація навчання, режим освітнього процесу, угоди з батьками чи представниками братства тощо); ретельно розроблений зміст навчання (визначені були обов'язкові навчальні предмети, вимоги на завершення певного циклу навчання); чітке методичне забезпечення педагогічного процесу (наприклад, у статуті чітко вказано, із чого починати навчання, як ставитися до учнів, як організувати взаємне навчання тощо) [5].

Вивчення документів братських шкіл свідчить про те, що всі зазначені елементи були тісно пов'язані з історією й культурою українського народу, містили кращі напрацювання світового педагогічного досвіду. Отже, такі приклади яскраво ілюструють, що вивчення педагогічного досвіду європейських навчальних закладів учителями братських шкіл мало практичну спрямованість, передбачало послідовне критичне зіставлення напрацювань європейських педагогів та конкретних освітньо-культурних завдань братських шкіл в Україні. Глибоке національне виховання в братських школах реалізувалося через вивчення учнями гуманітарних наук – рідної мови, слов'янської, грецької, латинської, польської, а також “семи вільних мистецтв”, поезики, філософії, богослов'я. Великого значення надавали музичному розвитку учнів: співи вважали одним з основних предметів навчання, заняття співами проводили зазвичай у суботу, учні братських шкіл утворювали церковний хор. З історико-педагогічних джерел відомо, що в братських школах викладали малювання, однак відомостей про зміст і методи навчання таких предметів, як малювання, історія, географія, не залишилось. Це пояснюється тим, що в братських школах не було окремих навчальних предметів, а необхідні знання про них включалися в різноманітні повчання релігійного характеру. Наприклад, курс змішаної математики, який вивчали учні філософського класу Києво-братської колегії, охоплював цивільну й військову архітектуру, механіку, гідростатику, гідравліку, геометрію, оптику, географію, хронологію та відомості з інших галузей наук [3]. На підставі цих історико-педагогічних фактів ми переконуємося в тому, що вчительство братських шкіл багато уваги приділяло прийому вивчення педагогічного досвіду, який у сучасній науці має назву зіставної аналогії. Тобто зміст навчання вчителі-братчики запозичували з досвіду європейських шкіл, однак не калькували назви дисциплін, а вводили в усталену традиційну форму комплексного навчання, відому ще із часів шкіл учіння книжного в Київській Русі.

Як відомо, особлива увага в братських школах надавалася вивченню слов'янської мови, яка вважалася дієвим чинником збереження народності й зміцнення зв'язків між слов'янськими народами. Із цією метою діти спочатку вивчали букви й склади, вчилися читати, навчалися граматики та церковного співу. Для кращого засвоєння слов'янської мови в школі не дозволялось розмовляти між собою розмовною мовою. Цей прийом був поширений в єзуїтських колегіумах під час навчання дітей латинської мови. Практикувались запитання грецькою мовою, але той, кого запитували, повинен був відповідати слов'янською. Цією мовою читали лекції, нею були складені й деякі підручники, особливо букварі. Перший такий буквар уклав один з відомих учителів Львівської братської школи Лаврентій Зизаній “Наука ко читаню и розуменю писма словенського”. Цей історико-педагогічний приклад свідчить про використання в братських школах такого прийому, як калькування методичних прийомів під час навчання споріднених дисциплін (слов'янська мова – латина).

Для кращого вивчення слов'янської мови в братських школах практикувалось мистецтво складати цією мовою вірші, промови, повчання, не лише під час навчальних занять піітики, риторики, а й у вільний від занять. Поступово виникла традиція кожному учневі складати вірша до будь-якої визначної події чи свята. Великого значення надавалось вмінню складати промови, повчання, із цією метою проводились диспути, декламації, театралізовані вистави. Надзвичайно поширеними серед учнів братських шкіл були віршування, інсценування, декламації, драматичні вистави, які сполучались з народними діями (іграми, хороводами, ритуалами, побутовими обрядами), спочатку суто релігійного характеру, а потім – напівсвітського. Такі заняття сприяли тому, що, мандруючи під час канікул і на Різдвяні та Великодні свята по містах і селах, групи учнів братських шкіл декламували й співали вірші на майданах, базарах, ярмарках, просто в будинках хуторян.

Ці факти з історії братського шкільництва красномовно свідчать про те, що вчителі братських шкіл прагнули раціонального поєднання традицій народного виховання й кращих досягнень світового педагогічного досвіду за допомогою аналітичної обробки прикладів методичних прийомів, змісту навчання, аналізу форм самонавчання та використання позитивних надбань з урахуванням національно-культурних особливостей братських шкіл.

Статут Львівської братської школи, яка була зразком і для інших шкіл, дає уявлення про організацію навчального процесу. Варто, передусім, зазначити, що в роботі Львівської братської школи, як і в інших братських школах, бачимо перший досвід групової організації навчальних занять, що частково була запозичена з практики єзуїтських шкіл методом конструктивного переносу (із суворим дотриманням відповідності запозичених методів і форм навчання сталим цілям та завданням діяльності братських шкіл).

Чітка організація простежувалась уже з прийому учня до навчального закладу. Батько (чи опікун), приводячи сина до школи, мав ознайомитись також з порядком навчання. Йому та одному чи двом свідкам, яких він приводив із собою показували й зачитували правила школи, від нього також брали зобов'язання, що його дитина буде підкорятися цим правилам. У Луцькій братській школі навіть передбачалось, що до укладання договору дитина повинна була два чи три дні ходити до школи, щоб ознайомитися з її порядками й дати можливість учителеві з'ясувати її поведінку, старанність та уважність. При укладанні угоди з батьками визначалась і програма навчання дитини згідно з її віком. Розмір платні за науку залежав від віку дитини, від обсягів навчальних предметів, від матеріального становища батьків. Діти бідних братчиків навчались у школах безкоштовно, частина найбідніших перебувала на повному утриманні братства, одержували житло та забезпечувались харчуванням у братських монастирях.

Прийнятий до школи учень міг жити в батьків, близьких, родичів чи у відомих школі людей (коли він був не місцевим мешканцем). Правда, у деяких школах існували гуртожитки-інтернати, де на утриманні братства перебували найбідніші учні та сироти.

Забрати дитину зі школи можна було лише в присутності тих свідків, які були при укладанні договору щодо навчання. При цьому вчитель мав одержати від батьків те, що йому належало за квартал. Крім того, у Статуті підкреслювалось, що, забираючи учня зі школи, батьки ні в якому разі не могли образити вчителя, що вказує на ту шану, яку виявляли до вчителів члени братства. Вимоги до вчителя, чітко окреслені у Статуті, свідчать про те, що братства дуже серйозно підходили до підбору вчителів. Так, наприклад, у Статуті Львівської братської школи вказано: “Дидаскал, або ж учитель, цієї школи має бути благочестивий, розумний, смиренномудрий, покірливий, стриманий, не п’яниця, не блудник, не лихвар, не срібллюбєць, не гнівливий, не заздрісний, не сміхотворець, не соромослівець, не чародій, не байкосказатель, не посібник ересям, але людина сприятлива благочестю і в цьому себе має подавати не тільки в отих добродійностях – нехай будуть учні як учитель їхній” [5].

Історико-педагогічні матеріали свідчать, що в братських школах України значну увагу приділяли систематичності в засвоєнні учнями знань, умінь і навичок. Із цією метою радили виключати зі школи тих, хто пропускав заняття без поважної причини: “Всякого брата, котрий не за чинном ходить, відкидайся” [5].

На наш погляд, у братських школах України наголошувалось на демократичних стосунках учителя з учнем, оскільки підкреслювалось, що “...учити дидаскал і любити має всіх дітей однаково, як синів багатих, так і вбогих сиріт, і котрі ходять по вулиці, поживи просячи”. Зауважувалось також, що “багатий над убогим нічим не має бути вищий у школі, тільки самою наукою”. Щодо фізичних покарань, то вони мали місце, проте чітко вказувалось, що повинно бути головним завданням учителя: “А дидаскал, узявши доручене йому дитя, має його навчати з промислом доброї науки, карати за неслухняність не по-тиранському, а по учительському, не за силою, не розпутне, але спокійно і смиренно, не тільки по-мирському, але вище мирського, щоб через непильність свою, чи заздрість, чи лукавство не залишився винний Богові вседержителю ані за жодного...” [5].

Статути Львівської та Луцької шкіл дають змогу зробити висновок про ретельно розроблений і глибоко продуманий зміст процесу навчання. Загалом навчання ділилось на два етапи: початкове й середнє. Початкове навчання включало читання, письмо, вивчення граматики, лічбу, церковний спів. У свою чергу, читання включало розпізнавання букв та їх складання; пояснення прочитаного; осмислення й розуміння. Другий етап навчання або середнє навчання передбачало вивчення таких предметів, як грамика, риторика, діалектика, музика, слов’янська мова, українська (народна), грецька, латинська та польська. Зміст навчання в братській школі м. Вільно передбачав, крім зазначених предметів, вивчення поезії, географії, астрономії, церковного Статуту, співу з Пасхалією, Священного Письма. Характерною рисою братських шкіл в Україні був тісний зв’язок між вихованцями й викладачами.

Як свідчать Статути, у братських школах використовувались активні методи навчання, поширені в освітніх закладах Європи: читання лекції за записами, які давали вчителі учням додому для переписування; бесіди, переважно катехізичного характеру; публічні диспути; елементи взаємного навчання, коли один учень перевіряв знання іншого й допомагав йому в навчанні; диктанти; самостійна робота з підручником; різноманітні види письмових вправ (твори, написання віршів, доповідей); рекомендовалось також проголошувати вітальні промови, читати декламації, брати участь у драматичних виставах тощо. У поетичних творах багатьох українських митців того часу, написаних у традиційному для західноєвропейського Ренесансу стилі, які закликають до вивчення античної культури, часто зустрічаються характеристики навчальних предметів тих часів – граматики, риторики тощо (Юрій Дрогобич, Андрій Римша, Софроній Поганський, Георгій Кониський та ін.).

Варто наголосити й на тому, що в братських школах за зразком католицьких шкіл існували так звані “братства младенческие”, до складу яких входили всі учні братської школи, завданням яких було моральне виховання юнацтва, організація дозвілля.

Висновки. Отже, діяльність братських шкіл – яскрава сторінка в історії розвитку освіти й педагогічної думки в Україні. Аналіз їхніх статутів свідчить про гуманізм і народність педагогічних ідей, що лежали в основі їх роботи, розвиток традиційних положень вітчизняної педагогіки, зв’язок школи із життям народу. Провідними ідеями братських шкіл, як свідчать їх Статути, був, передусім, зв’язок школи із життям громади та сім’ями учнів; демократичні основи діяльності школи; чітка організація навчального процесу; високі вимоги до моральності вчителя (зокрема, гуманне ставлення до всіх дітей, особистий приклад тощо); елементи класно-урочної системи; наявність методів виховного впливу, куди слід віднести поведінку самого вчителя, моральні бесіди, участь у народних обрядах, діяльність “младенческих братств” як основи самоврядування тощо. Братські школи є прикладом раціонального використання польсько-латинських шкільних зразків та єзуїтської педагогіки, коли запозичені форми й методи навчання насичувалися національним змістом і духом.

Література

1. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / [упоряд. : О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя]. – К. : Знання : КОО, 2003. – 766 с.
2. Тітов Х. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XX ст. / Х. Тітов. – К., 1924. – С. 14.
3. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко ; [підготував Ю. Вільчинський]. – 2-ге вид. – Л. : Афіша, 2001. – 664 с.
4. Харламповичъ К. Борьба школьныхъ вліяній въ допетровской Руси / К. Харламповичъ // Киевская Старина. – 1902. – № 7–8. – С. 111–114.
5. Харламповичъ К. Западно-русскія православныя школы XVI – начала XVII в. / К. Харламповичъ. – Казань, 1898. – С. 26–29.